

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Ενότητα 7Α (2): Διδασκαλία και εκμάθηση δημοκρατικών αξιών στην προσχολική εκπαίδευση
Κώστας Μάγος & Μάγδα Βίτσου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

1. Ενδεικτικά επεισόδια σε σχολικές τάξεις κατά την προσχολική εκπαίδευση

Μελετώντας κανείς τόσο τη διεθνή, όσο και την ελληνική βιβλιογραφία συναντά διάφορα περιστατικά και πρακτικές που συνδέονται με τη διαχείριση και τη διδασκαλία θεμάτων σχετικών με τις δημοκρατικές αξίες στην προσχολική εκπαίδευση. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι πρακτικές εστιάζουν, κυρίως, σε συζητήσεις μεταξύ παιδαγωγών και μαθητών/τριών, με αφορμή κάποιο περιστατικό που συνέβη, κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας στο νηπιαγωγείο. Με δεδομένο ότι η προσχολική ηλικία είναι μια περίοδος με έντονα εγωκεντρικά στοιχεία, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών/τριών στο νηπιαγωγείο δίνουν πολλές ευκαιρίες για αναστοχασμό πάνω σε ζητήματα δημοκρατίας. Οι Ribaeus & Skanfors (2019:241) αναφέρουν ένα χαρακτηριστικό περιστατικό:

Η Maria, η Vilma και η Ally παίζουν με τέσσερα στρώματα στο μεγάλο δωμάτιο του νηπιαγωγείου. Μερικά αγόρια έρχονται να παίξουν με τα στρώματα, αλλά η Ally τους λέει ότι δεν μπορούν να πάρουν κανένα. Αρχίζουν να το συζητάνε. Δύο αγόρια, ο Lasse και ο Richard λένε ότι θέλουν δύο στρώματα. Η Vilma δίνει στα αγόρια δυο στρώματα και αυτά λένε «ευχαριστώ». Την ώρα που ετοιμάζονται να φύγουν η Miriam, η νηπιαγωγός, ρωτά τα κορίτσια αν τα αγόρια μπορούν να πάρουν τα στρώματα.

Vilma: *Ναι, αυτά τα δύο.*

Miriam: *Θα έχετε δύο εσείς και δύο αυτά. Τέλεια.*

Andre (αγόρι): *Ναι, δύο εκείνες και δύο εμείς.*

Miriam: *Πολύ ωραία το κανονίσατε.*

Τα αγόρια φεύγουν.

Ally: *Όμως τα θέλουμε, θέλω τόσα πολλά.*

Miriam: Ναι, αλλά θα πρέπει να τα μοιράζεστε...λιγάκι. Δεν μπορείτε να τα έχετε όλα δικά σας. Έτσι γίνεται, εδώ, στο σχολείο. Δεν είναι όπως στο σπίτι.

Λίγο αργότερα, η Vilma και η Ally, προσποιούνται ότι είναι καρχαρίες. Η Elin ρωτά αν μπορεί να παίξει μαζί τους και τα κορίτσια συμφωνούν. Παίζουν για λίγο. Δημιουργείται κάποια διαφωνία και τα κορίτσια πηγαίνουν στη νηπιαγωγό. Σύντομα επιστρέφουν, συζητώντας ποιος είναι ο “αρχηγός”. Η Ally λέει ότι όλοι είναι αρχηγοί.

Elin: Όμως, χρειάζεται να ακούς και τους φίλους σου μερικές φορές. Έτσι είναι, ξέρεις, έτσι είναι, αλλά....

Η Ally και η Elin λένε ότι όλοι είναι αρχηγοί.

Ally (γυρνώντας προς την Elin): Μπορείς να είσαι και εσύ αρχηγός (και γυρνώντας προς την Vilma) κι εσύ κι εγώ μπορούμε να είμαστε αρχηγοί.

Elin: Νομίζω ότι όλοι μπορούμε να είμαστε αρχηγοί, όλη την ώρα.

Στο παραπάνω περιστατικό αναδεικνύονται δυο επιμέρους μικροεπεισόδια που δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να κατανοήσουν την έννοια της δημοκρατίας. Στο πρώτο, ενώ τα τρία κορίτσια στην αρχή αντιδρούν στην επιθυμία των αγοριών να πάρουν και αυτά στρώματα, εντέλει βρίσκουν τη λύση του διαμοιρασμού («δύο (στρώματα) εκείνες, δύο εμείς»), την οποία η νηπιαγωγός επιδοκιμάζει ως αποτελεσματική διαχείριση της κατάστασης. Στη συνέχεια του παιχνιδιού των τριών κοριτσιών επανέρχονται ζητήματα δημοκρατικών αξιών για το ποια θα είναι η αρχηγός. Το ζήτημα της διαχείρισης της αρχηγίας είναι συνηθισμένο φαινόμενο στο παιχνίδι των παιδιών προσχολικής ηλικίας και αποτελεί μια άριστη ευκαιρία συζήτησης για θέματα δημοκρατίας. Στο περιστατικό που περιγράφεται παραπάνω, τα τρία κορίτσια βρίσκουν από μόνα τους μια δημοκρατική λύση, στο πλαίσιο της οποίας και τα τρία θα είναι συγχρόνως αρχηγοί, απόφαση αρκετά συνηθισμένη κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού των παιδιών.

Περιστατικά, όπως το προηγούμενο, αποτελούν σημαντικές αφορμές, για να κατανοήσουν τα παιδιά την έννοια της δημοκρατίας και της δημοκρατικής επίλυσης των διαφορών τους. Οι διακριτικές παρεμβάσεις των νηπιαγωγών, μέσα από την επιδοκιμασία των ορθών αποφάσεων των παιδιών, χωρίς διδακτικά μηνύματα ή ιδιαίτερους επαίνους, υποστηρίζουν τη διδασκαλία και την εκμάθηση των δημοκρατικών αξιών ως μια φυσική διαδικασία, στο πλαίσιο διαχείρισης των ανθρώπινων σχέσεων. Προφανώς, σε σοβαρότερα περιστατικά διαφωνίας των μαθητών/τριών, κατά τα οποία τα ίδια τα παιδιά δεν μπορούν από μόνα τους να

δώσουν μια δημοκρατική λύση, η παρέμβαση των νηπιαγωγών είναι απαραίτητη τόσο για την ομαλή επίλυση του περιστατικού, όσο και για την αξιοποίησή του ως ευκαιρίας για μάθηση. Ένα τέτοιο περιστατικό θα μπορούσε να είναι το ακόλουθο, καθώς περιγράφει ένα ιδιαίτερα συνηθισμένο επεισόδιο, που θα μπορούσε να συμβεί διεθνώς σε οποιαδήποτε τάξη προσχολικής εκπαίδευσης.

Δυο αγόρια, ο Νίκος και ο Γιώργος, παίζουν με τουβλάκια lego. Ο Νίκος είναι πιο μεγαλόσωμος από τον Γιώργο, αλλά έχει και πιο έντονη προσωπικότητα. Έχει συγκεντρώσει στη μεριά του πολύ περισσότερα τουβλάκια από εκείνα του Γιώργου, παρότι δεν τα έχει χρησιμοποιήσει ακόμα. Κάποια στιγμή, ο Γιώργος του ζητάει να του δώσει μερικά τουβλάκια, για να συμπληρώσει την κατασκευή του. Ο Νίκος αρνείται, ο Γιώργος επιμένει. Ο Νίκος σηκώνεται και σπρώχνει τον Γιώργο, ο οποίος αρχίζει να κλαίει.

Παρατηρώντας ένα περιστατικό, όπως αυτό, ο/η νηπιαγωγός είναι απαραίτητο να δώσει την πρέπουσα σημασία. Πέρα από το να βοηθήσει τα δυο παιδιά να επιλύσουν την διαφορά τους, μπορεί να αξιοποιήσει το περιστατικό, για να συζητήσει με όλη την τάξη σχετικά με ζητήματα δημοκρατίας. Όπως υποστηρίζει η Ramsey (2004), τα παιδιά ακόμη και στην προσχολική ηλικία έχουν αναπτύξει μια αίσθηση του δικαίου. Επομένως, εύκολα μπορούν να ελέγξουν αν έχει αποδοθεί δικαιοσύνη σε περιστατικά που συνδέονται με τα βιώματά τους. Ο/η νηπιαγωγός μπορεί να ζητήσει από τους μαθητές/τριες να προτείνουν δημοκρατικές λύσεις για την επίλυση της διαφοράς ανάμεσα στα δύο παιδιά. Τέτοιες λύσεις θα μπορούσαν να είναι οι εξής: ένα εξαρχής ισότιμο μοίρασμα του υλικού, η συνεργασία των δύο παιδιών στις κατασκευές τους, η κατανόηση της ανάγκης του κάθε παιδιού και ο “διαδανεισμός” υλικού μεταξύ τους. Αντίστοιχα, τα παιδιά θα πρέπει να κατανοήσουν ότι η αντίδρασή τους –εν προκειμένω η χειροδικία– έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με κάθε δημοκρατική αρχή και ο/η νηπιαγωγός πρέπει να είναι ξεκάθαρος/η ότι για κάθε τέτοια αντίδραση θα υπάρχουν συνέπειες για όποιον/α λειτουργήσει με παρόμοιο τρόπο.

Σε πολλά νηπιαγωγεία, οι παιδαγωγοί μαζί με τα παιδιά, θέτουν από την αρχή της χρονιάς τους κανόνες της τάξης, οι οποίοι συχνά γράφονται με απλές λέξεις, εικονογραφούνται σε χαρτόνι και τοποθετούνται σε κεντρικό σημείο της αίθουσας. Ακόμη κι αν τα παιδιά δεν ξέρουν να διαβάζουν, μπορούν να αναγνωρίσουν το περιεχόμενο του κάθε κανόνα, εφόσον αυτός έχει συζητηθεί διεξοδικά και συμφωνηθεί από όλη την ομάδα. Είναι σημαντικό τα παιδιά να κατανοήσουν

σταδιακά ότι χρειάζεται να σέβονται τους κανόνες, όχι λόγω του φόβου της τιμωρίας, αλλά γιατί κατανοούν το περιεχόμενό τους και συμφωνούν ότι είναι απαραίτητοι για την αποτελεσματική λειτουργία της τάξης. Φυσικά, είναι σημαντικό οι παιδαγωγοί να τηρούν τους κανόνες και να επιβάλλουν τις όποιες συνέπειες έχουν συμφωνηθεί, κάθε φορά που αυτοί παραβιάζονται.

Στην περίπτωση της τάξης του Νίκου και του Γιώργου, αν δεν έχουν συμφωνηθεί κανόνες πριν το περιστατικό, το επεισόδιο ανάμεσα στα παιδιά μπορεί να αποτελέσει μια πολύ καλή ευκαιρία για την δημιουργία τέτοιων κανόνων. Συγχρόνως, όμως ο/η νηπιαγωγός είναι απαραίτητο, προτού αποστασιοποιηθεί από το περιστατικό, να απαιτήσει από τον Νίκο να ζητήσει συγγνώμη από τον Γιώργο. Ακόμη κι αν ο Νίκος “αναγκασθεί” να ζητήσει συγγνώμη, μεταδίδεται στα παιδιά το μήνυμα ότι η συμπεριφορά του Νίκου ήταν λανθασμένη και απαιτεί κάποιου είδους επανόρθωση.

Η δημιουργία ενός συμβολαίου κανόνων, κάτι το οποίο σε πολλά νηπιαγωγεία είναι γνωστό και ως «Το Σύνταγμα της τάξης μας», αποτελεί μια πολύ σημαντική διαδικασία εκπαίδευσης των παιδιών στην δημοκρατία. Ο/η παιδαγωγός μπορεί να αντλήσει στοιχεία από το περιεχόμενο και τον τρόπο δημιουργίας αυτού του “Συντάγματος”, προκειμένου να εξηγήσει με απλά λόγια στους μαθητές/τριες τον ρόλο του πραγματικού Συντάγματος μιας χώρας ως βασικής προϋπόθεσης για την ύπαρξη του δημοκρατικού πολιτεύματός της. Ο/η παιδαγωγός μπορεί να προσεγγίσει το ίδιο θέμα και μέσα από άλλες δραστηριότητες, όπως η ανάγνωση σχετικών με το θέμα βιβλίων, η αφήγηση ιστοριών, η προβολή σχετικών κινηματογραφικών ταινιών, καθώς και με τη χρήση άλλων διδακτικών στρατηγικών και μέσων.

Όπως αναφέρουν οι Derman-Sparks & Ramsey (2006), κάποιοι παιδαγωγοί προετοιμάζουν φακέλους που περιέχουν ισομοιρασμένα υλικά, πριν τα κατανείμουν στους μαθητές/τριες. Με αυτόν τον τρόπο, αποφεύγουν τις συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών, οι οποίες έχουν ως αφετηρία την κατοχή διαφορετικής ποσότητας υλικών (πχ. τουβλάκια lego, μαρκαδόρους, χάντρες κ.ά.), τα οποία θα χρειαστούν για να πραγματοποιήσουν μια κατασκευή. Αν και αυτή η στρατηγική, πράγματι, μειώνει τις συγκρούσεις, κρίνεται ως αναποτελεσματική, αφού στερεί από την τάξη μια σπουδαία ευκαιρία για συζήτηση σχετικά με τη δημοκρατία. Είναι πολύ πιο αποτελεσματικό, οι παιδαγωγοί να τοποθετούν τα υλικά πάνω σε ένα μεγάλο τραπέζι και να ζητούν από τα παιδιά να πάρουν ό,τι χρειάζονται. Ακολουθώντας μια τέτοια διαδικασία, είναι αναμενόμενο ότι κάποια παιδιά θα πάρουν περισσότερα υλικά, τα οποία μάλλον δεν

θα χρειαστούν στην κατασκευή τους, κάποια θα πάρουν λιγότερα και κάποια καθόλου. Η κατάσταση αυτή θα προκαλέσει τις έντονες αντιδράσεις των παιδιών. Ωστόσο, θα δώσει την ευκαιρία στους/τις νηπιαγωγούς να συζητήσουν μαζί τους για ζητήματα δημοκρατίας και δημοκρατικής διαχείρισης των διαφορών. Αν τέτοιες συζητήσεις επαναλαμβάνονται συστηματικά, το αναμενόμενο είναι ότι, στο τέλος, τα παιδιά θα αρχίσουν να παίρνουν από το τραπέζι των υλικών τόσα υλικά, όσα πραγματικά χρειάζονται, έχοντας συγχρόνως στο μυαλό τους ότι τα υλικά θα πρέπει να φτάσουν για όλους τους συμμαθητές/τριές τους.

Όταν κάποιος έρχεται αντιμέτωπος με περιστατικά, όπως το δεύτερο από τα παραπάνω, μπορεί να υποθέσει ότι το οικογενειακό περιβάλλον, όπου μεγαλώνουν τα παιδιά παίζει σημαντικό ρόλο. Επομένως, παιδιά που δεν έχουν μάθει να μοιράζονται, όπως συμβαίνει αρκετά συχνά, αλλά όχι πάντα, στα μοναχοπαιδιά, θα δυσκολευτούν περισσότερο και θα χρειαστούν περισσότερο χρόνο προσαρμογής από τα άλλα παιδιά. Η συνεργασία νηπιαγωγείου και οικογένειας θα βοηθήσει ιδιαίτερα και θα οδηγήσει γρηγορότερα στην ευαισθητοποίηση των παιδιών στα παραπάνω θέματα.

Η Ramsey (2004: 161) περιγράφει ένα άλλο περιστατικό σε τάξη νηπιαγωγείου, στο πλαίσιο της οποίας δόθηκε στα παιδιά η ευκαιρία να προσεγγίσουν το θέμα της δημοκρατίας, καθώς και άλλα σχετικά θέματα, όπως οι κοινωνικές ανισότητες ή η κοινωνική δικαιοσύνη.

Η νηπιαγωγός (το όνομά της είναι Laura) μαζί με τα παιδιά είχαν δημιουργήσει έναν μικρό κήπο, όπου είχαν φυτέψει λαχανικά. Η Laura ρώτησε, μήπως κάποιος θα ήθελε να πει κάτι για τον κήπο. Ένα παιδί είπε: «Τι γίνεται με τα παιδιά στον κόσμο που πεινάνε; Νομίζω πρέπει να δώσουμε μερικά φαγώσιμα του κήπου μας και σ' αυτά». Ο διάλογος συνεχίστηκε, για μερικά λεπτά, με ιδέες για το πώς θα μπορούσε η τάξη να δωρίσει ένα μέρος της παραγωγής της σε ένα άσυλο της περιοχής. Μετά, η Laura ρώτησε τα παιδιά αν μπορούν να καταλάβουν καθόλου, γιατί κάποιοι άνθρωποι δεν έχουν αρκετό φαγητό. Η Rose μίλησε για το πώς οι παππούδες της εκδιώχθηκαν από τη γη τους, στην Ιρλανδία, από τους πλούσιους κτηματίες, οι οποίοι ήθελαν ολοκληρωτικά δική τους την περιοχή, και το πώς αυτό οδήγησε τους παππούδες της τελικά να μεταναστεύσουν στις ΗΠΑ. «Ναι, όπως και αυτοί που ήρθαν από την Αγγλία έκλεψαν τη γη από τους Ινδιάνους», είπε ένα άλλο παιδί.

Τα σχόλια των παιδιών, όπως αυτά έχουν καταγραφεί παραπάνω, παρέχουν ερεθίσματα για την έναρξη μιας συζήτησης πάνω σε θέματα δημοκρατίας, κοινωνικών ανισοτήτων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η απλή ερώτηση της νηπιαγωγού, αν κάποιο παιδί θέλει να πει κάτι σχετικά με τον σχολικό κήπο, προκάλεσε μια σειρά σχολίων και παρεμβάσεων από τα παιδιά. Ο πυρήνας του θέματος μετατοπίστηκε στις κοινωνικές ανισότητες, αλλά και στις αιτίες της μετανάστευσης και στις δομές των σχέσεων εξουσίας μεταξύ κυρίαρχης και μειονοτικών ομάδων, θέμα που κορυφώθηκε με το τελευταίο σχόλιο.

Με βάση τα ερωτήματα των παιδιών, η νηπιαγωγός θα μπορούσε, όχι μόνο να ξεκινήσει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση γύρω από τα παραπάνω θέματα, αλλά και να σκεφτεί την οργάνωση μιας εργασίας μεγαλύτερης διάρκειας, αφού τα σχόλια των παιδιών παρείχαν την κατάλληλη αφορμή για κάτι τέτοιο. Η παιδαγωγός επέδειξε την ευελιξία της, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό στην προσχολική ηλικία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η παιδαγωγός όχι μόνο δεν χαρακτήρισε ως μη σχετική με το θέμα του σχολικού κήπου την ερώτηση-πρόταση του πρώτου παιδιού (*«Τι γίνεται με τα παιδιά στον κόσμο που πεινάνε; Νομίζω πρέπει να δώσουμε μερικά φαγώσιμα του κήπου μας και σε αυτά»*), αλλά εκμεταλλεύτηκε αυτήν την αφορμή, κινητοποιώντας το ενδιαφέρον και των υπόλοιπων παιδιών να σκεφτούν και να μιλήσουν για το ίδιο θέμα μέσα από στοχευμένες δικές της ερωτήσεις.

2. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Στα προαναφερθέντα επεισόδια αναδεικνύονται δυο σημαντικά στοιχεία που αφορούν σε ζητήματα διδασκαλίας και μάθησης των δημοκρατικών αρχών στην προσχολική εκπαίδευση. Το πρώτο αφορά στον ρόλο του/της νηπιαγωγού, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με το πρόγραμμα σπουδών και το εκπαιδευτικό υλικό. Ο/η νηπιαγωγός, προκειμένου να διδάξει στα παιδιά τις δημοκρατικές αρχές, είναι απαραίτητο, να τις έχει καταρχάς αποδεχθεί ο/η ίδιος/α, να τις υποστηρίξει και –όπως επισημαίνουν οι Van Ausdale & Feagin (2001) μιλώντας, γενικότερα, για τους εκπαιδευτικούς όλων των σχολικών βαθμίδων– να αγωνίζεται γι' αυτές μέσα από τη συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις της κοινότητας και τον ακτιβισμό. Επομένως, ο/η εκπαιδευτικός χρειάζεται να είναι ένα κοινωνικά και πολιτισμικά ευαισθητοποιημένο άτομο, να εκφράζει χωρίς φόβο την άποψή του, να αναστοχάζεται πάνω στις απόψεις και τις στάσεις του, να διαθέτει ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με τους Magos & Simopoulos (2009), αυτά αποτελούν και τα γενικότερα χαρακτηριστικά ενός

εκπαιδευτικού με διαπολιτισμική ικανότητα. Τα παραπάνω στοιχεία δεν είναι χαρακτηριστικά που ένας/μία εκπαιδευτικός διαθέτει αυτονόητα· αντίθετα, αποτελούν αντικείμενο μιας συστηματικής, διά βίου μάθησης και προσωπικής ανάπτυξης. Επομένως, η βασική εκπαίδευση και η περαιτέρω επιμόρφωση των νηπιαγωγών είναι απαραίτητο, εκτός των άλλων, να περιλαμβάνει και ζητήματα σχετικά με την εκπαίδευση των μαθητών/τριών στη δημοκρατία, στα ανθρώπινα δικαιώματα, στην πολιτισμική πολυμορφία και άλλα σχετικά θέματα.

Ο/η νηπιαγωγός χρειάζεται να έχει εκπαιδευτεί, και άρα να γνωρίζει, ποιος είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος να μεταδώσει στα παιδιά δημοκρατικές αξίες και δεξιότητες. Η διδασκαλία με σκοπό τον διδακτισμό δεν βοηθά τα παιδιά να αποκτήσουν τις επιδιωκόμενες συμπεριφορές. Αντίθετα, συχνά προκαλεί αντιδράσεις που έχει τα αντίθετα αποτελέσματα. Επομένως, η προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν σε θέματα στάσεων και αξιών, χρειάζεται να επιτελείται με τρόπους που δεν επιβάλλουν ηθικούς προσδιορισμούς/“ετικέτες” του τύπου: «Τα καλά παιδιά μοιράζονται τα παιχνίδια τους» κλπ. Τέτοιου τύπου μηνύματα, κυρίως, όταν επαναλαμβάνονται συστηματικά, κατά την διάρκεια των σχολικών μαθημάτων, κουράζουν τα παιδιά και εντέλει τα οδηγούν στην υιοθέτηση μιας στάσης αδιαφορίας απέναντι στις ηθικές, εκβιαστικές παραινήσεις του/της νηπιαγωγού.

Αντίθετα, η αφήγηση μιας ιστορίας, στην οποία μέσα από τις πράξεις των ηρώων αναδεικνύονται οι επιθυμητές αξίες και στάσεις, μπορεί να έχει πολύ θετικότερα αποτελέσματα, αφού τα παιδιά μπορούν να ταυτιστούν με τους πρωταγωνιστές/στριες και να θέλουν να μιμηθούν τις πράξεις τους (Magos, 2012). Η συζήτηση με όλη την τάξη, είτε με αφορμή το περιεχόμενο των ιστοριών είτε κάποιο περιστατικό, που συνέβη στο νηπιαγωγείο, όπως αυτά που παρουσιάστηκαν παραπάνω, αποτελεί ένα πολύ καλό μέσο για την ευαισθητοποίηση των μικρών παιδιών.

Η δημιουργία ενός κατάλληλου περιβάλλοντος, στο πλαίσιο του οποίου να μπορούν να γίνουν παραγωγικές συζητήσεις, είναι απαραίτητη, ειδικά όταν συζητούνται θέματα που απαιτούν ιδιαίτερη κατανόηση και προσοχή εκ μέρους των παιδιών, όπως τα θέματα που σχετίζονται με την δημοκρατία. Ένα περιβάλλον διαθέτει τα κατάλληλα στοιχεία, για να προωθήσει μια αποτελεσματική συζήτηση, όταν προσφέρει την κατάλληλη ατμόσφαιρα, ώστε τόσο τα παιδιά, όσο και οι οικογένειές τους να νιώθουν

ασφάλεια, για να μιλήσουν, γνωρίζοντας ότι οτιδήποτε και αν πουν θα γίνει σεβαστό και ότι η “φωνή” τους έχει δύναμη.

Δεδομένου ότι ο/η νηπιαγωγός είναι για τα παιδιά ένας «σημαντικός άλλος» και ένα πρότυπο, είναι υψίστης σημασίας τα μηνύματα που τους μεταβιβάζει, όχι μόνο μέσα από τα λόγια, αλλά και από τις πράξεις του/της. Επομένως, αν θέλει να διδάξει στα παιδιά τη δημοκρατία, οι πράξεις του/της νηπιαγωγού και ο τρόπος που διαχειρίζεται τις διάφορες καταστάσεις, στο πλαίσιο του μαθήματος, είναι απαραίτητο να διαπνέονται από τις δημοκρατικές αξίες. Ενδεικτικά παραδείγματα αρχών και πρακτικών δημοκρατικής διαχείρισης είναι τα εξής:

- Κοινή στάση απέναντι σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό, κοινωνικό, θρησκευτικό ή άλλο υπόβαθρο τους.
- Κοινή στάση απέναντι σε όλες τις οικογένειες, αποδοχή και σεβασμός της πολιτισμικής πολυμορφίας.
- Κοινή στάση απέναντι σε όλα τα μέλη των οικογενειών, ανεξαρτήτως φύλου, ρόλου στην οικογένεια, ηλικίας ή άλλων διαφορών.
- Προώθηση μηνυμάτων συλλογικότητας αντί ατομικισμού, συνεργασίας αντί ανταγωνισμού.
- Κατάλληλη παιδαγωγική αντίδραση στις συμπεριφορές των παιδιών, κάθε φορά που αποκλείουν κάποιον συμμαθητή/τρια τους, στο πλαίσιο του παιχνιδιού.
- Κατάλληλη παιδαγωγική αντίδραση στις σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται συχνά μεταξύ των παιδιών.
- Υποστήριξη όλων των παιδιών, ώστε να συμμετέχουν στις συζητήσεις και, κυρίως, να εκφράζουν τα συναισθήματά τους.
- Επίλυση διαφωνιών και συγκρούσεων με δημοκρατικές διαδικασίες.

3. Ενδεικτικές διδακτικές προσεγγίσεις

Οι καρέκλες της επίλυσης συγκρούσεων

Για την επίλυση συγκρούσεων με δημοκρατικές διαδικασίες η Παϊδα (2010) προτείνει μια ενδιαφέρουσα μέθοδο. Η μέθοδος ονομάζεται «Καρέκλες επίλυσης των

συγκρούσεων» και δημιουργήθηκε από τον Ισραηλινό εκπαιδευτή Chetkow-Yanoon. Αυτή η μέθοδος εστιάζει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων παρουσίασης, ακρόασης και συζήτησης πάνω στο περιεχόμενο μιας σύγκρουσης μεταξύ δύο παιδιών στο νηπιαγωγείο. Σε ένα σημείο της αίθουσας υπάρχουν δύο μικρές καρέκλες, εκ των οποίων η μία είναι η «καρέκλα-αυτί» και η άλλη η «καρέκλα-στόμα». Τα παιδιά πρέπει να επιλύσουν μια σύγκρουση με το να κάθονται εναλλάξ πάνω στις καρέκλες και να παρουσιάζει το καθένα με τη σειρά του τη δική του εκδοχή για τη σύγκρουση, που προηγήθηκε. Το παιδί-ακροατής παρακολουθεί τον συμμαθητή/τρια του, χωρίς να τον/την διακόπτει και, στη συνέχεια, αφού αλλάξει καρέκλα, θα ακολουθήσει η δική του περιγραφή των γεγονότων. Ο/η νηπιαγωγός και τα υπόλοιπα παιδιά παρακολουθούν τη διαδικασία και έχουν δικαίωμα να κάνουν ερωτήσεις ή προτάσεις, προκειμένου να βοηθήσουν στην επίλυση της σύγκρουσης. Ο τρόπος επίλυσης πρέπει να λαμβάνει υπόψη το «συμβόλαιο της τάξης», το οποίο έχει συζητηθεί και έχει γίνει αποδεκτό από τα παιδιά στην αρχή της σχολικής χρονιάς.

Είναι αξιοσημείωτο ότι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα αδιάκοπης χρήσης των καρεκλών επίλυσης συγκρούσεων, τα παιδιά άρχισαν να προσκαλούν μόνα τους, χωρίς τη διαμεσολάβηση του/της εκπαιδευτικού, συμμαθητές/τριες τους, με τους οποίους έχει υπάρξει κάποια σύγκρουση, προκειμένου να την συζητήσουν. Όταν τα παιδιά κάθονταν, δηλαδή, στις καρέκλες συζητούσαν διάφορους τύπους συγκρούσεων και διαφωνιών, όπως προσβολές, κοροϊδίες, αποκλεισμό από το παιχνίδι κ.α. Με τον τρόπο αυτό, τα παιδιά έχουν στη διάθεσή τους ένα εναλλακτικό εργαλείο, προκειμένου να εκφράσουν τα παράπονα και τη δυσαρέσκειά τους και συγχρόνως να προσπαθήσουν να βρουν μια λύση που θα ικανοποιήσει και τις δύο πλευρές. Παρότι, συχνά, η διαμεσολάβηση της νηπιαγωγού οδηγούσε σε μια ικανοποιητική λύση, η διαδικασία που ακολουθούσαν τα παιδιά μέσω της εναλλάξ ομιλίας και ακρόασης και η κατανόηση της θέσης του “άλλου” αποτελούσε μια πρώτη γνωριμία με τις αρχές της δημοκρατίας.

Η προσέγγιση της «Persona Doll»

Ένα ακόμη σημαντικό εργαλείο που μπορεί να αξιοποιηθεί ιδιαίτερα αποτελεσματικά στην προσχολική εκπαίδευση είναι η προσέγγιση «Persona Doll», της κούκλας με προσωπικότητα (Brown, 2001). Αυτό το εργαλείο μπορεί να βοηθήσει στη μείωση των διακρίσεων, των στερεοτύπων και του ρατσισμού, καθώς και να ενθαρρύνει μια

πρώτη προσέγγιση των δημοκρατικών αξιών. Η διαφορά της Persona Doll σε σχέση με τις άλλες κούκλες, με τις οποίες παίζουν τα παιδιά στην τάξη του νηπιαγωγείου, είναι ότι συνήθως η Persona Doll φέρνει τα παιδιά αντιμέτωπα με μια προβληματική κατάσταση, στην οποία καλούνται να βρουν λύση. Ο/η παιδαγωγός χρησιμοποιεί την κούκλα και, μέσω του διαλόγου, εκμαιεύει από τα παιδιά πληροφορίες για καταστάσεις που έχουν βιώσει τα ίδια. Τα παιδιά προβληματίζονται και εκφράζουν τα συναισθήματά τους, αναγνωρίζουν τα συναισθήματα της κούκλας και τη συμβουλεύουν, δίνοντας λύση στην προβληματική κατάσταση. Με τον τρόπο αυτό, τα παιδιά διδάσκονται θετικές συμπεριφορές (Allen & Whalley, 2010), ενημερώνονται για θέματα ισότητας, δημοκρατίας και δικαιοσύνης και μαθαίνουν να υποστηρίζουν τα άτομα που έχουν υποστεί διακρίσεις (Brown, 2001). Στόχοι στους οποίους αποβλέπει η μέθοδος της Persona Doll είναι να αναπτύξει κάθε παιδί:

- Σεβασμό και αυτοεκτίμηση.
- Ενσυναίσθηση απέναντι στους ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά υπόβαθρα.
- Κριτική σκέψη και επίλυση προβλημάτων που αφορούν τη προκατάληψη.
- Ικανότητες, ώστε να υπερασπίζεται τον εαυτό του/της και τους άλλους αντιμετωπίζοντας κατά μέτωπο την αδικία. (Smith, 2009).

Τα παιδιά αντιμετωπίζουν την κούκλα σαν να ήταν πραγματικό παιδί και μέλος της τάξης, αφού τα χαρακτηριστικά της είναι τόσο αληθοφανή που φαντάζει πραγματική στα μάτια των παιδιών. Η κούκλα φυλάσσεται και υπενθυμίζεται στα παιδιά να της συμπεριφέρονται σαν να ήταν αληθινό παιδί, με σεβασμό και αγάπη (Halligan, 2012). Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της «κούκλας με προσωπικότητα» είναι το μέγεθος της: έχει ύψος γύρω στα 75 εκατοστά και, άρα, μοιάζει στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, ενώ το φύλο της, η καταγωγή και το χρώμα του δέρματός της μπορεί να ποικίλουν. Η κούκλα υποτίθεται ότι έχει τις καθημερινές συνήθειες ενός μικρού παιδιού, ενώ τα στοιχεία της εγγενούς πολυμορφίας της κάθε ξεχωριστής τάξης δημιουργούν και την ιδιαίτερη ταυτότητα της κάθε κούκλας (Brown, 2001). Η ταυτότητα της κούκλας σφυρηλατείται με βάση τον ρόλο που θα κληθεί να παίξει εντός της τάξης, κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας. Λόγου χάρη, μπορεί να είναι μέλος της κυρίαρχης ομάδας, να ανήκει σε κάποια μειονότητα, να έχει μεταναστευτική ή προσφυγική καταγωγή, κτλ. Η εθνική και πολιτισμική της ταυτότητα θα πρέπει να συντονίζεται και με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της ταυτότητάς της, όπως η μητρική της γλώσσα, η

κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της οικογένειάς της, πιθανές ειδικές ανάγκες κ.ά. (Smith, 2009, 2013).

Η χρήση της «κούκλας με προσωπικότητα» στην τάξη ακολουθεί τα παρακάτω στάδια:

Σε πρώτη φάση, η κούκλα εισέρχεται στην τάξη σαν επισκέπτης, τα παιδιά τη γνωρίζουν, καθώς αποκαλύπτονται τα γενικά χαρακτηριστικά της, όπως το όνομα, την ηλικία, την καταγωγή της, αν έχει αδέρφια κτλ. Σε δεύτερη φάση, παρουσιάζεται στα παιδιά μια κατάσταση που βίωσε η κούκλα και η οποία είναι πολύ οικεία στους μαθητές/τριες, ώστε να ταυτιστούν και να βρουν κοινά μαζί της (πχ. άλλαξε σπίτι, μάλωσε με ένα παιδί στο πάρκο, έπαιξε με τα ξαδέρφια της, κτλ.). Στόχος είναι η δημιουργία μιας σχέσης μεταξύ της κούκλας και των παιδιών (Smith, 2009). Σταδιακά τα παιδιά γίνονται φίλοι μαζί της, την αγαπούν και την εμπιστεύονται. Σε τρίτη φάση, παρουσιάζεται στα παιδιά μια προβληματική κατάσταση, όπως ένα ζήτημα που σχετίζεται με ρατσισμό και ανισότητες. Εδώ, επιδιώκεται η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης των παιδιών και το να μοιραστούν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους σχετικά με το πρόβλημα της κούκλας, όπως και το να εκφράσουν τα δικά τους προβλήματα, αν σχετίζονται με το συγκεκριμένο θέμα. Στη συνέχεια, οι μαθητές/τριες ενθαρρύνονται να σκεφτούν κριτικά, να δώσουν λύση και να συμβουλευθούν την κούκλα. Με τον τρόπο αυτό, αν πρόκειται π.χ. για ένα θέμα διακρίσεων και ρατσισμού, τα παιδιά αισθάνονται την ανάγκη να υιοθετήσουν μια στάση που να αντιτίθεται στην αδικία και την ανισότητα (Vitsou, 2013).

Σε διάφορες χώρες έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες, οι οποίες αφορούν την επίδραση της μεθόδου της Persona Doll στην αλλαγή της συμπεριφοράς των μικρών παιδιών, στην έκφραση των συναισθημάτων τους και στην καταπολέμηση των προκαταλήψεων και του ρατσισμού. Σύμφωνα με την Smith (2009) στο ερευνητικό έργο, «Australian Equity and Social Diversity», η MacNaughton χρησιμοποίησε τις Persona Dolls, για να βρει απαντήσεις σε δύο ερωτήματα: 1) τι γνωρίζουν τα νήπια ηλικίας 4-5 ετών για τη φυλή, την τάξη και το γένος; και (2) πώς θα αντιδρούσαν τα παιδιά απέναντι σε κούκλες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο;

Αρχικά, έγιναν συνεντεύξεις στα παιδιά για πράγματα που ήδη γνώριζαν. Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις «κούκλες με προσωπικότητα», καθεμία εκ των οποίων είχε διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και καταγωγή. Τα παιδιά ενθαρρύνθηκαν να παίξουν με τις κούκλες και να μιλήσουν μαζί τους, για να σπάσει ο

πάγος, ενώ, στη συνέχεια, οι παιδαγωγοί αφηγήθηκαν διάφορες ιστορίες με πρωταγωνίστριες τις κούκλες, ιστορίες που σχετίζονταν με το χρώμα του δέρματος, την κοινωνική τάξη και το φύλο της κάθε κούκλας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως τα παιδιά της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας είχαν παρανοήσεις σχετικά με τους Αυστραλούς Αβορίγινες και ήξεραν πολύ λίγα για τον πολιτισμό τους. Επίσης, σχεδόν τα μισά παιδιά έβλεπαν το άσπρο δέρμα των Persona Dolls ως πιο θελκτικό, ενώ ήταν επιφυλακτικά απέναντι στην Persona Doll με το μαύρο δέρμα. Αρνούσαν να της μιλήσουν, να παίξουν μαζί της και να την κοιτάξουν.

Μια συζήτηση στην προσχολική τάξη με αφορμή τη χρήση και τις ιστορίες της persona doll μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά, αφενός, να γνωριστούν με ομάδες και άτομα που δεν ανήκουν στην εκάστοτε κυρίαρχη ομάδα και, αφετέρου, να καλλιεργήσει στοιχεία ενσυναίσθησης. Συγχρόνως, μέσω της προσέγγισης της «κούκλας με προσωπικότητα», τα παιδιά μπορούν να εξοικειωθούν με τις κοινωνικές ανισότητες και τις διακρίσεις, που υπάρχουν στον κόσμο που τα περιβάλλει, να αναπτύξουν κριτική σκέψη και να αποκτήσουν συνείδηση των δημοκρατικών αξιών (Brown, 2001, 2002).

4. Πρόγραμμα σπουδών και εκπαιδευτικό υλικό

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο αφορά στον τρόπο που ο/η εκπαιδευτικός αξιοποιεί το πρόγραμμα σπουδών. Είναι προφανές ότι το πρόγραμμα σπουδών θα πρέπει να είναι “ανοιχτό”, για να διευκολύνει τον/την παιδαγωγό να αντλήσει από τις καθημερινές εμπειρίες των παιδιών στο σχολείο, αλλά και από τις εμπειρίες που “κουβαλούν” μαζί τους στο σχολείο από άλλα περιβάλλοντα. Δεδομένου ότι η τάξη αποτελεί ένα ζωντανό εργαστήριο, έναν χώρο, όπου κάθε στιγμή αναπτύσσονται πολλές και διαφορετικές αλληλεπιδράσεις τόσο μεταξύ των παιδιών, όσο και μεταξύ των παιδιών και του προσωπικού, ένα αυστηρό, προσχεδιασμένο, προκαθορισμένο πρόγραμμα σπουδών δεν θα άφηνε χώρο για την αξιοποίηση των γεγονότων που συμβαίνουν καθημερινά στο σχολείο. Αντίθετα, ένα ευέλικτο πρόγραμμα σπουδών δίνει τη δυνατότητα για την πλήρη αξιοποίηση όλων των περιστατικών που συμβαίνουν σε μια σχολική τάξη. Δημιουργεί προκλήσεις, εμπνέει, χωρίς να επιβάλλει κίνητρα και πράξεις στους μαθητές/τριες. Είναι κατάλληλο για τη

διδασκαλία αξιών, στάσεων και δεξιοτήτων που σχετίζονται με τη δημοκρατία και άλλα θέματα.

Εξίσου σημαντικό με το πρόγραμμα σπουδών είναι και το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιεί ο/η παιδαγωγός. Με τον όρο εκπαιδευτικό υλικό εννοούμε βιβλία, αφίσες, φωτογραφίες, εικόνες, παζλ, παιχνίδια, ταινίες, τραγούδια και ό,τι άλλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας. Το εκπαιδευτικό υλικό είναι ιδιαίτερα σημαντικό εργαλείο για την υποστήριξη της διδασκαλίας σε όλες τις σχολικές βαθμίδες, όμως, ίσως λίγο περισσότερο σημαντικό στην προσχολική εκπαίδευση, καθώς μέσα από αυτό τα παιδιά έχουν την πρώτη τους επαφή με βασικές γνώσεις και πληροφορίες. Προκειμένου οι νηπιαγωγοί να βοηθήσουν τα μικρά παιδιά να προσεγγίσουν ζητήματα, καταδικάζοντας τις διακρίσεις και τον ρατσισμό, ενώ ταυτόχρονα υπερασπίζονται τις δημοκρατικές αξίες, θα χρειαστούν κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό, κυρίως βιβλία και εικόνες, που θα υποστηρίξουν το έργο τους, προσφέροντας στα παιδιά ερεθίσματα να σκεφτούν και να συζητήσουν (Derman-Sparks & Ramsey, 2006). Βιβλία με ιστορίες, στις οποίες οι ήρωες κάνουν πράξεις που αναδεικνύουν τις δημοκρατικές αξίες, βιογραφίες προσώπων που αγωνίστηκαν για τη δημοκρατία, αφίσες και εικόνες που προωθούν δημοκρατικά μηνύματα, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα εκπαιδευτικού υλικού που μπορεί να αξιοποιηθεί στο νηπιαγωγείο.

Στην παρούσα μελέτη προσεγγίστηκαν διάφορες παράμετροι που σχετίζονται με την εκπαίδευση παιδιών προσχολικής ηλικίας στη δημοκρατία. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, οι διδακτικές στρατηγικές, τα εκπαιδευτικά υλικά και το πρόγραμμα σπουδών αποτελούν διαστάσεις, οι οποίες μέσα από τον κατάλληλο σχεδιασμό και αξιοποίηση, μπορούν να υποστηρίξουν τη διδασκαλία και τη μάθηση των δημοκρατικών αρχών στην προσχολική ηλικία.

Βιβλιογραφία:

Allen, S. , Whalley , M. (2010). *Supporting Pedagogy and Practice in Early Years Settings*, United Kingdom: Learning Matters Ltd.

Brown, B. (2001). *Combating Discrimination: Persona Dolls in Action*. London: Trentam Books.

Brown, C. S. (2002): *Refusing Racism: White Allies and the Struggle for Civil Rights*. New York, NY: Teachers College Press Caron Carter & Cathy

Derman-Sparks, L. & Ramsey P.G. (2006) *What if all the kids are white? Anti-bias multicultural education with young children and families*. NY: Teachers College Press

Halligan, A. (2012): "Persona Dolls." In *Diversity and Equality in Early Childhood: An Irish Perspective*, edited by C. Murray and M. Urban, 165–178. Dublin: Gill & Macmillan

Magos, K. & Simopoulos, G. (2009). "Do you know Naomi?": researching the intercultural competence of teachers who teach Greek as a second language in immigrant classes. *Intercultural Education*, 20: 3, 255— 265

Magos, K. (2012). "The princess is a racist". Combating stereotypes through teaching folktales. An action-research project with young children. In N. Palaiologou and G. Detz (Eds), *Mapping the broad field of multicultural and intercultural education worldwide* (pp. 195-308). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Paida, S. (2010). Ekpaideyontas ta mikra paidia stin epilysi sygkrouseon [Educating young children in conflict resolution]. *Syghrono nipiagogeio [Contemporary Kindergarten]* 78, 90-92. (In Greek)

Ramsey, P. (2004). *Teaching and learning in a diverse world*. NY: Teachers College Press

Ribaeus, K. & Skanfors, L. (2019). *Preschool Children as Democratic Subjects: Agents of Democracy*. In V. Margrain & A.L. Hultman (2019). *Challenging democracy in early childhood education* (pp. 233-246). Singapore: Springer

Smith, C. (2009). *Persona Dolls and anti-bias curriculum practice with young children: A case study of Early Childhood Development teachers*. Department of Education. University of Cape Town. South Africa .

Smith, C. (2013). Using Persona Dolls to learn empathy, unlearn prejudice. *The International Journal of Diversity in Education*, 12 (3), pp. 23-32.

Van Ausdale, D. & Feagin, J.R. (2001). *The first R. How children learn race and racism*. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers.

Vitsou, M. (2013) Η chrisi tou kouklotheatrou sti didaskalia tis ellinikis glossas os deuteris glossas γλώσσας [The use of puppet theater in the teaching of Greek as a second language]. Βελιώτη-Γεωργοπούλου, Μ. (επιμ.) *Κουκλοθέατρο. Το Θέατρο της Εμπύχωσης* [Velioti- Georgopoulou, M(eds). *Puppetry: a theatre of improvisation*]. Athens: Aigokeros (In Greek).

